

GÜNTHER ANDERS

Obsolescența omului

traduki

Această carte a apărut cu sprijinul oferit de TRADUKI, o rețea pentru promovarea literaturii din care fac parte Ministerul Federal pentru Europa, Integrare și Afaceri Externe al Republicii Austria, Ministerul Afacerilor Externe din Republica Federală Germania, Fundația Culturală Elvețiană Pro Helvetia, Cancelaria Federală a Republicii Austria, KulturKontakt Austria, Goethe-Institut, Agenția Slovenă de Carte JAK, Ministerul Culturii din Republica Croația, Resortul pentru Cultură al guvernului Principatului Liechtenstein, Fundația Culturală Liechtenstein, Ministerul Culturii din Republica Albania, Ministerul Culturii și Informației din Republica Serbia, Ministerul Culturii din România și Fundația S. Fischer.

GÜNTHER ANDERS

Obsolescența omului

Volumul II

Despre distrugerea vieții
în epoca celei de-a treia revoluții industriale

Traducere, postfață și note:
Lorin Ghiman

Colecția
P A S A J E

Coordonator
VIRGIL PAȘCA

GÜNTHER ANDERS

Die Antiquiertheit des Menschen 2.

Über die Zerstörung des Lebens im Zeitalter der dritten industriellen Revolution

© Verlag C. H. Beck oHG, 1980, 2002

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© TACT, 2016, pentru versiunea în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ANDERS, GÜNTHER

Obsolescența omului / Günther Anders – Cluj-Napoca: Tact, 2013-2016

2 vol.

ISBN: 978-606-8437-23-1

Vol. 2: Despre distrugerea vieții în epoca celei de-a treia revoluții industriale / trad., postf. și note: Lorin Ghiman – 2016. – ISBN 978-606-8437-65-1

I. Ghiman, Lorin (trad.; postf.; note)

II. Szabo, Nicoleta (pref.)

1

Nu ajunge să schimbăm lumea. O schimbăm oricum.
Și ea se schimbă, cel mai adesea, chiar fără ajutorul nostru.
Trebuie să și interpretăm această schimbare. Tocmai
pentru a o schimba. Pentru ca lumea să nu se schimbe mai
departe fără noi. Și să nu devină, la sfârșit, o lume fără noi.

Cuvânt-înainte

ACEST al doilea volum al *Obsolescenței omului* este, la fel ca primul, o filosofie a tehnicii. Mai precis: o *antropologie filosofică în epoca tehnocrației*. Prin „tehnocrație” nu înțeleg domnia tehnocraților (ca și cum ar exista un grup de specialiști ce ar domina astăzi politica), ci faptul că lumea în care trăim și care se află în jurul nostru este una tehnică – fapt care merge atât de departe, încât *nu ne mai permitem să spunem că, în situația noastră istorică, ar exista, printre altele, și tehnică, ci trebuie să spunem că istoria se desfășoară acum în starea lumii numită „tehnică”, respectiv că tehnica a devenit acum subiectul istoriei, cu care noi nu suntem decât „co-istorici”*.¹

Cartea tratează schimbările aduse de acest *factum* prin care au trecut și continuă să treacă atât oamenii ca indivizi, cât și umanitatea ca întreg. Aceste schimbări vizează toate activitățile și pasivitățile noastre, munca și odihna deopotrivă, relațiile noastre intersubiective, precum și categoriile noastre (pretins apriorice). Cel care mai proclamă azi „capacitatea omului de a se schimba” (cum o făcea Brecht) e un personaj de ieri, căci noi *suntem* schimbați. Iar această schimbare a omului este atât de fundamentală, încât cel care mai vorbește azi despre „esența” lui (cum o mai făcea Scheler, de pildă) este un personaj de alaltăieri.

Dacă, în ciuda acestui fapt, consider că portretul pe care i-l fac omului contemporan nu-l redă doar pe cel de azi, ci i s-ar potrivi și

¹ Am formulat această „răsturnare copernicană”, neînțeleasă până acum de niciun politician, în teza mea ceva mai specifică, conform căreia ar fi fals să credem că în situația noastră politică ar exista și bombe atomice: corect este doar că politica se desfășoară în interiorul situației atomice. Vezi lucrarea autorului *Endzeit und Zeitende*, p. 204 sqq.

celui de mâine și celui de poimâine, că ar fi deci într-un anume sens, un *portret definitiv*, nu fac asta din aroganță – dimpotrivă: sunt cu totul conștient de caracterul fragmentar al lucrării mele –, ci doar din cauză că stadiul pe care îl expun: tocmai cel al tehnocrației, este definitiv și irevocabil; deoarece acest stadiu, în măsura în care nu va duce într-o bună zi la *sfârșitul timpurilor* (lucru în favoarea căruia vorbesc destule), nu va mai putea fi urmat de un altul, ci va fi și va rămâne mereu *timpul sfârșitului*². Iar asta înseamnă că noi, oamenii, vom rămâne de-acum înainte constanți în (nou-căpătata) „esență”. Spun: „nou-căpătată”, fiindcă această „constanță” nu este, evident, una a „naturii” noastre umane, ci o stare artificială, una în care noi, oamenii, ne-am adus singuri – lucru de care am fost capabili doar pentru că, în mod paradoxal, aparține „naturii” noastre capacitatea de a schimba lumea noastră – nu: nu doar a noastră, ci lumea – și pe noi înșine.³

Spun: acest volum este o filosofie a tehnicii. Poate că asta sună de parcă așa anunța un sistem. Nu poate fi vorba de așa ceva, dacă prin „sistem” se înțelege un ancadrament în care sunt plasate ulterior fapte empirice care se potrivesc în el mai mult sau mai puțin bine. Din contră, faptele empirice au fost mereu punctul de pornire. Despre fiecare dintre gândurile dezvoltate în cele ce urmează este valabil ceea ce spusesem despre cele din primul volum: că ele ar fi o *filosofie a ocaziei*; deci că am pornit de fiecare dată de la anumite experiențe – fie de la experiența muncii la bandă, fie de la cea din întreprinderile automatizate, fie de la cea de pe terenul de sport. În fapt, acest *caracter de „plein air”* al teoretizării mele, ce are aversiune față de orice fel de construcție, este trăsătura sa dinstinctivă, despre care îmi îngădui să sper că ar putea să contrabalanseze neglijarea literaturii relevante asupra subiectului.

Dar în pofida acestui caracter așa-zicând impresionist al cercetărilor de față, în pofida faptului că nu am încercat nici măcar pentru o clipă să *inventez* ceva, ci, dimpotrivă, voiam doar să „descopăr”, și în ciuda faptului că n-am supus nici una dintre observațiile sau tezele mele individuale unei scheme de construcție elaborate (deci unei

² Vezi lucrarea autorului, *Endzeit und Zeitende*, p. 170 sqq.

³ Vezi lucrarea autorului, „Pathologie de la Liberté”, *Recherches Philosophiques*, Paris, Boivin, 1936, p. 40 sqq.

scheme de prejudecăți) – n-aș spune, totuși, că cercetările mele sunt nesistematice. Structurarea lor generală n-a fost, desigur, plănuită, ea e mai degrabă o „sistematică *après coup*”. Dacă, așa cum cred, niciuna dintre tezele prezentate aici nu le contrazice pe celelalte, ci ele se sprijină reciproc, aceasta nu se întâmplă pentru că aș fi anticipat o „armonie prestabilită”, care să facă tezele să corespundă dinainte unele celorlalte. Dimpotrivă, am devenit conștient de această armonie abia ulterior, mai precis în momentul revizuirii necesare publicării textelor, în parte redactate în urmă cu decenii bune și la mare distanță unele de altele. Sistematicitatea a fost pentru mine însumi o (deloc neplăcută) surpriză, și, în genere, mi se pare legitimă doar una de acest fel, descoperită *après coup*. Asta e valabil nu doar despre tezele prezentate în cele două volume ale *Obsolescenței*, ci și cu privire la toate celelalte cărți ale mele, căci ele împreună nu sunt decât parafrazări ale lucrării principale. Probabil că nu mi-ar fi fost greu să construiesc din tezele acestei cărți un „sistem” în sensul convențional al termenului⁴, dar nu consider asta ca fiind sarcina mea, fiindcă nu înțeleg de ce adevărurile ar trebui să devină „mai adevărate” dacă sunt prezentate în forma unui „edificiu”. Caracterul noncontradictoriu este absolut suficient.

Mi se va pune întrebarea de ce fac să urmeze acest al doilea volum primului abia astăzi, după aproape un sfert de secol. Această întrebare e cu atât mai îndreptățită cu cât multe dintre eseurile reunite aici au fost redactate înainte de 1960, ba unele au fost chiar publicate, deci volumul secund ar fi putut apărea deja cu mult înainte.

Ce anume m-a determinat să las de izbeliște tema mea principală: distrugerea umanității și posibila autodistrugere fizică a omenirii, ce anume m-a determinat să pun deoparte notele mele ample dedicate acestui subiect, ba chiar aproape să uit de existența lor? Ce teme mai plăcute m-au sedus, făcându-mă să dezertez?

Răspunsul sună astfel: n-am reprimat deloc tema principală (deși uneori am rezistat doar cu greu tentației de a o reprima), n-am făcut loc niciunei alte teme, n-am dezertat.

⁴ Excelent este cel al lui Grover Foley, în lucrarea sa, aflată în pregătire, *Denker des Unterganges*.

Dacă a fost ceva care să mă aducă la muțenie filosofică, a fost impresia și sentimentul meu că, în fața pericolului dispariției efective a omenirii, nu doar că a te ocupa de „simpla ei dezumanizare” era un lux, ci și că preocuparea exclusivă cu pericolul unei dispariții efective era lipsită de valoare dacă s-ar fi limitat la una filosofic-teoretică. Dimpotrivă, simțeam că e absolut necesar să iau parte realmente, atât cât stătea în puterile mele, la lupta miilor de oameni împotriva amenințării. Așadar, dacă mi-am lăsat de izbeliște primul volum, l-am lăsat pentru că nu aveam intenția să las de izbeliște *problema* pe care o prezentam în el.

În urmă cu mai bine de cincizeci de ani, un filosof la fel de sărac moralicește pe cât de extraordinar în speculație, devenit între timp o celebritate mondială, m-a avertizat, cu plăcerea aparte pe care o simțea exprimându-și dezgustul, *să nu dezertez vreodată în praxis*.⁵ N-am putut uita niciodată vorbele acestea; încă de atunci simțeam că această avertizare moralizatoare în raport cu morala este profund coruptă. În orice caz, fapt e că tocmai asta am făcut. De ce am făcut-o? Ei bine, pentru asta nu-i nevoie de nicio explicație, fiindcă, așa cum se zvonește, „ce e moral se înțelege de la sine”.

Firește că în timpul acestei perioade a vieții dedicate înainte de toate praxis-ului mi-au apărut și scrieri, și nu complet neteoretice, care se leagă îndeaproape de considerațiile expuse în primul volum.⁶ Însă, întrucât urmăream cu aceste scrieri să trag imediat un semnal de alarmă care să ajungă cât mai departe, ar fi fost lipsit de sens să le amân apariția ani de-a rândul, pentru a le integra apoi mai târziu în cel de-al doilea volum al *Obsolescenței omului*. Avertizările tardive sunt prostești. La aceasta se adăuga faptul că în aceste scrieri-avertisment mă foloseam de un stil care nu se adresa doar filosofilor de profesie, stil care nu s-ar fi potrivit într-o carte pur filosofică.

Dar chiar și după ce am anunțat ce aveam de anunțat cu privire la pericolul nuclear, întoarcerea imediată „acasă”, la filosofie, mi-a rămas refuzată. Pentru a doua oară, am fost „distras” (dacă se poate

⁵ Filosoful la care face aluzie Anders este, după toate probabilitățile, Martin Heidegger. (N.tr.)

⁶ *Der Mann auf der Brücke*, München, 1959. *Offlimits für das Gewissen*, Hamburg, 1961, *Endzeit und Zeitende*, München, 1972.

spune despre chemarea datoriei că ar distrage): în anii '60 m-a ajuns o altă chemare, una care avea și ea de-a face cu preocupările centrale ale *Obsolescenței omului*: chemarea de a participa la lupta contra genocidului din Vietnam, care, prin modul mașinal în care era operat, oferea un cumplit exemplu tezelor mele de filosofie a mașinilor. Evident că nici aici nu se poate trasa o linie de demarcație clară între teorie și praxis; din această activitate a rezultat, de asemenea, o lucrare ce expune o parte a „criticii tehnicii”: cea care se ocupă cu idiomul dezvoltat și utilizat de tehnocrația ucigașă a SUA pentru a-și ascunde sau a-și justifica actele de distrugere și genocid.⁷ Și în legătură cu aceste texte e valabil ce era și pentru publicațiile „antiatomice”: ele erau, deși nu pe de-a-ntregul nefilosofice (căci a nu filosofa este o sarcină greu de dus la îndeplinire), atât de strâns legate de contextul și momentul istoric, încât nu ar fi fost îngăduit să le conserve pentru a le prezenta mai apoi, ca parte a celui de-al doilea volum, unui public exclusiv academic.⁸

Se înțelege acum de ce nu pot recunoaște și nici nu pot răspunde întrebării de mai înainte, de ce am dezertat de la considerațiile filosofice ale *Obsolescenței* la praxis. Îndreptățită ar fi, invers, întrebarea de ce am *dezertat înapoi*, la teorie filosofică – ceea ce fac tocmai în acest volum. Răspunsul la această întrebare e banal: pentru praxis sunt de-acum prea bătrân.

⁷ *Visit beautiful Vietnam*, Köln, 1968.

⁸ Evident că nu pot să afirm că aș fi îndrăznit să sper, în momentul scrierii acelor reflecții, la o încheiere victorioasă a războiului. Dimpotrivă, printre acele obligații ale epocii pe cât de lipsite de perspectivă, pe atât de ineluctabile, consideram această luptă și contribuția mea ca fiind extrem de modeste. Chiar și astăzi privesc cu suspiciune și neîncredere victoria Vietnamului de Nord și a Vietkongului, căci ea îmi contrazice convingerea că victoria tehnocrației era deja asigurată. Între timp, această victorie și-a dezvăluit deja caracterul dialectic: întrucât așa-zisul învins și-a putut permite, ridicând din umeri, înfrângerea, grație superiorității sale tehnologice, supremația sa nu a fost afectată în niciun fel de înfrângerea în fața vietnamezilor; în vreme ce învingătorii *nu* aveau să-și poată permite victoria, ei nu și-au revenit după aceasta (1978), și ar putea foarte bine să recadă într-o dependență mai mult sau mai puțin mascată față de dușmanul pe care, chipurile, l-au înfrânt. După cum se vede: și această carte reprezintă, în calitate de critică a tehnicii, o completare și o parafrază a *Obsolescenței omului*, la fel ca și condamnarea mea, din *Blick vom Mond* (München, 1970), a zborurilor spațiale, de care mă distanțez nu pentru că ar putea eșua, ci tocmai invers, fiindcă reușitele lor ireproșabile mi se par de rău augur, un semn prevestitor că și alte întreprinderi colosale, de exemplu bombardamentele nucleare din spațiu, ar putea să „reușească” la fel de ireproșabil.

Evident că o asemenea „dezertare înapoi” nu-i o plăcere. Pentru cineva care, precum autorul acestor rânduri, a fost scriitor „angajat” vreme de aproape cincizeci de ani, e greu de suportat constrângerea de a sta cu mâinile în sân la vederea vechilor primejdii încă neîndepărtate, ba nu: încă nici măcar bine înțelese, și a noilor amenințări, nici măcar luate *ad notam* de către umanitate – sau, în cel mai bun caz, să-și folosească timpul scriind teorii. Inactivitatea e infinit mai obositoare decât cea mai obositoare activitate. A fi nevoit să renunți la sarcini, o sarcină aproape prea grea. A rezista ispitelor pentru a-ți îndeplini obligațiile este infinit mai ușor de deprins decât a opune rezistență ispitei obligațiilor. Nu-i de mirare că, trebuind să las celor mai tineri lupta necesară contra reactoarelor nucleare, instalațiilor de îmbogățire, producerii de bombe cu hidrogen și altele de același fel, și stând din nou ca simplu teoretician în fața celui de-al doilea tom al *Obsolescenței omului*, intervalul care mă desparte de redactarea primului volum mi se pare nu prea lung, ci prea scurt. Iar reluarea drumului teoriei nu prea târzie, ci prea timpurie. Exclam așadar: „Deja azi!” Nu, așa cum se spune în primele rânduri ale acestei prefețe: „Abia azi”.

La o ultimă parcurgere a eseurilor de față, scrise la mari intervale de timp unele de celelalte și fără o structură proiectată dinainte, am observat un defect de care n-am fost atât de limpede conștient în momentul scrierii: anume că ele sunt în totalitate variațiuni ale *unei singure teme: cea a discrepanței dintre capacitatea diferitelor noastre facultăți*. Dar această descoperire ulterioară a „monotematicii” mele nu mă îngrijorează. Nu doar fiindcă mi se pare că variațiunile mele, în sens beethovenian, sunt adevărate „modificări”, adică fiecare dintre ele arată tema într-o nouă lumină sau o adăpostește sub noi umbre, ci mai ales fiindcă, așa cum sublinia deja Heidegger, această „lipsă” le poate fi reproșată tuturor gânditorilor trecutului, chiar și celor mai importanți, cu care nici nu visez să mă compar. Ceea ce contează este numai dacă numeroasele variante ale acestei *idee fixe* fac totuși ceva vizibil. Iar asupra acestui punct nu-i treaba autorului să judece. –

Aș dori să închei cu indicația lui Max Weber: „Cele mai importante lucruri se găsesc, evident, în note”.

iunie 1979

G. A.

Introducere: Cele trei revoluții industriale

1979

§ 1

Dă-ni-l nouă astăzi pe mâncăul nostru
cel de toate zilele

În 1956 am dat primului volum subtitlul *Despre suflet in epoca celei de-a doua revoluții industriale*. Asta era încă de pe-atunci o subevaluare. Căci dacă, în loc de a plasa aiurea criteriul pentru diferențierea revoluțiilor în caracterul diferit al surselor de energie (apă, abur etc.) – o superficialitate uzuală –, le-am defini filosofic, ar fi necesară următoarea enumerare: despre o adevărată „revoluție industrială”, deci despre prima, se poate vorbi abia în clipa în care ar începe odată cu ea *iterarea* principiului mașinalului, adică: *producerea mașinală a mașinilor*, sau cel puțin a părților mașinilor. Începând cu acest moment, a cărui datare nu-i relevantă, această iterare s-a potențat rapid. Căci acum producția de mașini de către mașini nu mai este un incident excepțional, ci regula.¹ Mecanismul cosmosului nostru industrial constă acum din producerea de produse (efectuată prin intermediul produselor, adică al mijloacelor

¹ Situației actuale îi este propriu chiar și faptul că fiecare mașină este o condiție anexă, fiind astfel coproducătoarea sau comenținătoarea oricărei alte mașini; și că legiunea mașinilor existente tinde, în cele din urmă, să capete dimensiunile unei megamașini, întemeind astfel, într-un final, „totalitarismul lumii lucrurilor”. (Vezi eseul „Obsolescența mașinilor”, *infra*, p. 115-133.)

de producție), care vizează, la rândul lor, ca mijloace de producție, realizarea de produse care, la rândul lor ... ș.a.m.d. – până ce o ultimă mașină scuipe *produse finale*, care nu mai sunt mijloace de producție, ci mijloace de consum, adică: unele care trebuie *consumate prin folosință*, precum pâinile sau grenadele. Oamenii se află doar la începutul acestor lanțuri ale producției (ca inventatori sau meșteșugari) și la capătul acestuia (consumatori). Însă nici despre aceste produse finale nu este permisă afirmația că ele ar fi exclusiv produse și nu mijloace de producție. Pentru că și aceste ultime produse trebuie totuși – iterația nu cunoaște întreruperi – să producă la rândul lor ceva prin faptul de a fi consumate: tocmai situațiile în care este necesară o producere, din nou mașinală, de noi produse. În asemenea cazuri figurează ca mijloace de producție nu produsele propriu-zise, ci *actele* noastre de *consum* – un fapt cu adevărat rușinos, căci e clar că asta reduce rolul nostru, al oamenilor, la a ne îngriji, prin consumul produselor (pentru care mai trebuie să și plătim) ca producția să continue.²

Dacă am vrea să fim sinceri, n-ar trebui să ne rugăm: „Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi”, spune un proverb molusian, ci „*Foamea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi*” – ca să fie asigurată în fiecare zi producția de pâine. Asta în măsura în care rugăciunea la ordinea zilei ar mai ieși din gurile noastre omenești, căci mașinile sunt cele care se roagă de fapt. Așa: „*Dă-ni-l nouă astăzi pe mâncăul nostru cel de toate zilele*”.

Acest aforism molusian se potrivește perfect pentru 99% dintre produsele noastre. Pentru că *cea mai mare parte a produselor* – chiar cele care nu prea pot fi numite artificiale, precum untul, care, așa cum suntem asigurați, stă în grămezi îndestulătoare în munții de unt – *sunt flămânde după faptul de a fi consumate*, fiindcă nu se pot baza sau nu le este îngăduit să se bazeze pur și simplu pe o foame

² În această strădanie de a menține producția prin consum constă, cel puțin în capitalism, „*grija*” actuală. Și tot în asta consta și în urmă cu 50 de ani, atunci când Heidegger eșua, în *Ființă și timp*, să includă printre „existențiali” atât economia, cât și foamea sau sexul.

umană care să le vină în întâmpinare. Ca să le iasă socoteala, adică: pentru ca producția să rămână în mișcare, trebuie realizat și vârat între om și produs un alt produs (de ordinul al doilea), iar acest produs se numește *cerere*. Formulată din perspectiva noastră: *pentru a putea consuma produse, avem nevoie să avem nevoie de ele*. Dar fiindcă acest a avea nevoie nu ne „cade în poală” (precum foamea), trebuie să o *producem*; și anume printr-o industrie aparte, prin intermediul unor mijloace de producție aparte, produse mașinal în acest scop, care astfel sunt *produse de al treilea ordin*. Această industrie care aduce la identitate foamea mărfurilor de a fi consumate și foamea noastră de ele se numește *reclamă*.³ Se produc, așadar, mijloace de a face reclamă pentru a produce nevoia de produse care au nevoie de nevoia noastră; pentru ca noi, lichidând aceste produse, să asigurăm continuarea producției lor.

§ 2

A putea înseamnă a trebui să faci

Însă ceea ce trebuie potolit prin producția de nevoi omenești nu sunt numai nevoile produselor (de cumpărători), ci și cea a *tehnicii de producție*, căci aceasta pretinde neîncetat să fie făcut tot ceea ce, din punctul ei de vedere, poate fi făcut. Spun: „pretinde”, fiindcă azi – aceasta e ideea fixă a celei de-a treia revoluții industriale – *posibilul este acceptat fără excepție ca obligatoriu, iar puțința trece drept necesitate de a face*. Imperativele morale ale zilelor noastre vin de la tehnică; ele fac să pară ridicole postulatele morale ale antecesorilor noștri, nu doar cele ale eticii individuale, ci și cele ale eticii sociale. Și ele sunt urmate într-adevăr cu strictețe: *avortarea* produselor (a celor care, din punct de vedere tehnologic sunt posibile, adică „pe drum”) este strict prohibită, ceea ce are drept consecință că acum văd lumina zilei mii de lucruri, mii de „odradeki” (după cum se

³ Și acesta este un proces iterativ. Căci firmele de publicitate își fac reclamă la fel ca pentru alte produse. Vezi *infra*, p. 168 sqq.

știe, așa își numise Kafka obiectul inexplicabil pe care îl descoperise), care nu vin în întâmpinarea niciunei nevoi umane, nu doar a niciuneia dintre cele „naturale” (care constituie doar o fracțiune infimă a sistemului crescând și în continuă transformare al nevoilor umane), ci a niciunei cereri artificiale.⁴ Așa, de pildă, s-au produs arme doar pentru a satisface nevoia tehnicii, deci pentru a face fezabilul, arme care permit distrugerea completă de mai multe ori a umanității – deci o stare pentru care nu doar că nu există nicio nevoie, ci nici nu *poate* exista una, ba nu, o stare ce exclude orice continuare a existenței industriei (și nu doar a ei). Însă nu doar că tot ceea ce este posibil trebuie și făcut, ci *trebuie făcut uz realmente de fiecare dintre utilizările avute în vedere pentru cele făcute*; nu doar că nu există vreo armă care să fi fost descoperită și să nu fi fost și produsă efectiv, ci nu există niciuna care să fi fost produsă și să nu fi fost folosită efectiv.⁵ *Nu numai că posibilul trebuie făcut, ceea ce trebuie făcut este inevitabil.* Și aceasta nu e numai o regulă, ci un postulat care spune: „*Nu lăsați nimic utilizabil neutilizat!*”

Sunt „utilizate” chiar și acele arme produse de către A, a căror intrare în serviciu constă în amenințare sau șantaj, silind adversarul virtual să-și îmbunătățească la rândul său armele, situație în care A trebuie să reacționeze prin crearea de arme „încă și mai bune”. Din 1945 încoace, Statele Unite au avut nevoie de Uniunea Sovietică pentru a continua această licitație și a-și menține astfel producția de armament. *Dacă n-ar fi existat Uniunea Sovietică, Statele Unite ar fi trebuit să o inventeze.* De fapt, această utilizare absurdă a

⁴ Firește că lucrurile nu se opresc aici, chiar și pentru aceste produse se produce, adesea *post productionem*, cerere, iar asta în interesul profitului producătorilor, care își prezintă cu nerușinare interesul propriu ca interes național. Așa a procedat lobby-ul industriei grele americane, producându-și, nu doar în perioada celui mai rece război (care era la rândul său produsul ei) – o nevoie de siguranță și securitate în „lumea liberă” prin fabricarea de date false privind producția sovietică de armament, pe baza căreia a fost justificată și inițiată cea mai sălbatică producție a celor mai monstruoase arme, precum și achiziționarea lor de către „Armed Forces”.

⁵ Gazul toxic, adus mereu în discuție ca un contraargument, nu face excepție aici, căci el fusese deja în 1918 catalogat ca inutilizabil, datorită punerii în pericol a propriilor trupe.

produselor este deja atât de obișnuită, încât în SUA apar periodic proteste datorită faptului că armele pe care le produce și le vinde sunt folosite efectiv de cumpărători. Consumarea efectivă prin folosire trece de-acum deja ca nemaifiind *up to date*; astăzi, produsele trebuie lichidate prin aceea că ele sunt depășite de noile modele. Ba chiar există deja comercianți de arme care – niciun scriitor de science-fiction nu și-ar fi putut imagina ceva atât de absurd – își vând armele cu condiția ca ele să nu fie folosite ca „arme ofensive”.

§ 3

Varianta „decalajului prometeic”

Și pentru a aduce în discuție un al doilea exemplu de „odradek”: astăzi se construiesc computere care pot scuipa într-o secundă nu numai de 1000 de ori mai multe date decât pot face 1000 de muncitori în 1000 de secunde, ci și de 1000 de ori mai multe decât pot folosi 1000 de oameni în 1000 de secunde. Acel „decalaj prometeic” cu care deschideam în urmă cu 15 ani primul volum: cel dintre maximumul a ceea ce putem produce și maximumul (rușinos de mic) a ceea ce putem să ne imaginăm, a devenit acum un decalaj *între ceea ce producem și ceea ce putem utiliza*. Căutăm febril *raisons d'être* pentru aceste produse, alergăm disperați după întrebări care să ofere ulterior legitimitate răspunsurilor pe care le avem deja și producem fără odihnă noi produse pentru a ne achita de această nouă sarcină (de a găsi noi sarcini). În fapt, putem da acum o a treia versiune *decalajului* nostru *prometeic*. Fiindcă acesta se situează acum *între un maximum a ceea ce putem produce și un maximum (rușinos de mic) a ceea ce putem să avem nevoie*. Da, oricât ar părea de contradictoriu: „să *putem* să avem nevoie”. Căci omenirea se află în situația aceluia condamnat la moarte din *O mie și una de nopți*, căruia i se spune că va fi cruțat dacă va putea să mănânce cele 100 de pâini care i s-au adus. El n-a fost capabil să aibă apetitul a 100, fapt care a avut consecințele sale. – Doar că acum noi suntem cei care stăm în fața celor 100 de pâini; și noi suntem cei care nu reușim

să le mâncăm. Nemetaforic: *finitudinea noastră de azi constă* nu în faptul că suntem *animalia indigentia*, ființe cu nevoi, ci, invers, *în aceea că noi* (spre regretul inconsolabilei industrii) *nu putem să avem nevoie decât de prea puțin* – pe scurt: în *lipsa noastră de lipsă*.

§ 4

A treia revoluție

Aici, în acest stadiu în care trebuie produse nevoi, văd cea de-a doua revoluție industrială. Dar această schimbare radicală care a început deja în secolul trecut [al XIX-lea] nu este defel ultima; și nu era ultima nici pe când lucram la primul volum. De fapt, m-am referit chiar pe-atunci, în ultimul eseu, la o nouă revoluție, una care introducea un nou aparat, o revoluție al cărei început stătea deja cu zece ani în urmă și care adusese cu sine o modificare atât de spectaculoasă a destinului umanității, încât era încă de-atunci mai potrivit a vorbi despre o revoluție sui-generis, de o *a treia revoluție industrială*.

Mijlocul de producție spectaculos despre care vorbesc este, evident, acela care a făcut pentru prima dată omenirea capabilă să-și *producă propria dispariție, bomba atomică*. A blama umanitatea, a spune că ea ar fi „în stare” de asta, este, desigur, un *understatement*, ba chiar, cum se spune în America, *the understatement of the century*, tocmai din motivul prezentat mai înainte: fiindcă ține de esența existenței noastre tehnice ca nu numai să nu putem sau să nu avem voie să nu creăm ceea ce putem crea, ci și că nu putem sau nu avem voie să nu folosim ceea ce am creat. Așa stând lucrurile, trăim – deja de treizeci de ani – într-o epocă în care lucrăm fără oprire pentru producția propriei noastre dispariții (ceea ce nu știm e doar momentul ei precis). Dacă acesta nu e un criteriu pentru un nou stadiu al revoluției industriale, deci pentru a treia revoluție industrială, atunci nu știu unde am putea găsi unul.

Așadar, energia atomică este simbolul celei de-a treia revoluții industriale nu din cauză că este un *novum* al fizicii – este și asta –, ci fiindcă efectul ei posibil sau probabil este *de natură metafizică* – ceea

ce nu s-ar fi putut afirma despre niciunul dintre efectele omenești anterioare. Numesc efectul energiei atomice „metafizic”, deoarece epitetul „epocal” încă presupune ca pe o evidență continuarea istoriei și succesiunea de noi epoci – o presupunere care tocmai că nu ne mai este permisă nouă, celor de azi. *Epoca schimbării epocilor s-a sfârșit în 1945*. Trăim, de atunci, într-o perioadă care nu mai este o epocă trecătoare între altele, ci este un „răgaz”, în vreme ce ființa noastră nu mai este nimic altceva decât o „abia-a-fi” fără răgaz. Obsolescența lui Ernst Bloch, care s-a împotrivit să ia măcar la cunoștință evenimentul Hiroshima, consta în credința sa, vecină aproape cu indolența, că noi mai trăim încă într-un „nu încă”, adică: într-o „preistorie” care o precede pe cea reală. N-a putut nici măcar pentru o clipă să se adune și să nu spere. Indiferent dacă se termină acum sau continuă să existe, epoca noastră este și rămâne *ultima*, fiindcă pericolul în care ne-am pus cu cel mai spectaculos produs al nostru, și care a devenit definitivul semn a lui Cain propriu existenței noastre, nu poate să înceteze niciodată – poate doar prin sfârșitul însuși.

Această a treia revoluție este deci ultima. Nu vreau să mai spun nimic despre ea aici. Pentru că în ultimii 20 de ani am vorbit despre ea până la saturație. De aceea, ea nu va mai apărea în acest volum.

§ 5

Revoluțiile interioare.

Homo creator și homo materia

1. După această caracterizare a celui de-al treilea stadiu ca unul definitiv și indepasabil, ne putem dispensa de alte enumerări de stadii ale revoluției. Asta fiindcă revoluțiile care au zguduit de atunci umanitatea – și există mai multe de acest fel, cărora le vor urma cu siguranță altele –, oricât de spectaculoase ar fi ele, se petrec *înăuntrul* acestui al treilea stadiu. Dacă n-ar fi apărut acest al treilea stadiu, atunci am putea, ba nu: ar trebui să desemnăm transformările cărora mă voi dedica în continuare ca fiind revoluții

în toată puterea cuvântului. Mă gândesc mai cu seamă la două: la faptul inimaginabil că omul fost capabil să se transforme într-un *homo creator*, și la cel nu mai puțin incredibil că se poate transforma el însuși în *materie primă*, deci într-un *homo materia*.

Cu acest termen, *homo creator*, mă refer la faptul că noi suntem în stare, mai corect: ne-am făcut în stare să creăm din natură *prodeuse* care nu aparțin clasei „produselor culturale” (precum casa construită din lemn), ci aceleia a *naturii*. În fapt, putem vorbi de o *a doua natură*, o expresie care a fost până acum utilizată doar metaforic, dar care astăzi poate fi utilizată în sens nemetaforic, întrucât acum există procese și elemente ale naturii care nu existaseră înainte să fi fost făcute de noi. Sigur că nu-i nicio noutate faptul că se poate controla apariția de noi variante de plante sau animale. Întrucât exemplarele soiurilor crescute artificial aparțin botanicii sau zoologiei, se poate spune că deja în aceste cazuri a fost *produs „physis” prin „technē”*; iar aceste ființe naturale, nefiind „prevăzute” de natură, erau și ele spectaculoase. Totuși, folosim termenul „variantă”, deoarece era mereu vorba de variațiuni pe teme prevăzute de natură. Despre o „revoluție” putem și trebuie să vorbim în clipa în care a fost părăsită faza simplei varieri. Și acesta este cazul astăzi. Căci ceea ce descoperim și putem să producem tehnic azi sunt ființări care nu sunt varietăți ale unei teme prevăzute, ci, pentru a rămâne la această imagine, prezintă *noi teme*. Mă gândesc aici, de exemplu, la elementele 93 și 94 – elementul 94 este Plutoniul, care, până de curând, n-a „existat”, și care a apărut în sfera ființării, în sfera naturii, abia prin intervenția cu adevărat „divină” a omului, mai precis prin prelucrarea U 238. (Și a apărut ca cea mai teribilă otrăvă care există în natură.) Este un produs care, din momentul obținerii sale, aparține ca „*novum*” naturii; deci nu doar „rămâne” natură, ca orice alt produs omenesc, fie el o masă putredă sau o pictură de Rembrand arzând. Însă nu doar lumea s-a schimbat revoluționar prin această posibilitate de a produce „noutăți”, ci și omul, căci el a trecut de la statutul de *homo faber* la cel de *homo creator* – și dacă asta nu e revoluție, atunci nu știu ce înseamnă cuvântul. Și nu-i,

desigur, o întâmplare că această revoluție își are punctul de plecare în laboratoarele fizicii atomice, la fel ca și cea apocaliptică, cea care ne face capabili să distrugem lumea.

2. *Transformarea omului în materie primă* a început, desigur, la Auschwitz (dacă lăsăm la o parte vremurile canibalilor). Este cunoscut faptul că din cadavrele celor internați în lagăr (care erau deja produse, căci nu erau uciși oameni, ci se produceau cadavre) se extrăgeau părul și dinții de aur, din câte se pare și grăsimea, pentru a fi folosite. Se știe, de asemenea, că soldații americani s-au întors din Pacific cu dinți de aur japonezi: am văzut cu propriii mei ochi săculeți plini cu dinți, mi i-au arătat unii dintre ei. S-au întors, știu cât de incredibil pare: *nevinovați*. Nevinovați tocmai fiindcă li se părea de la sine înțeles să vadă în lume o materie primă, și la fel de evident să-i considere ca parte a acestei lumi și pe semenii lor japonezi (care oricum fuseseră dinainte degradați, prin defăimare sistematică, până la calitatea de „maimuțe”).

3. Însă această manieră de utilizare a omului ca sursă utilă de materii prime a rămas, slavă Domnului, o ocurență excepțională. Mult mai dese și cu mult mai caracteristice sunt acele acțiuni în care oamenii produc din oameni nu simplă materie moartă, ci ceva viu el însuși. Putem spune pe bună dreptate că în aceste cazuri *homo creator* și *homo materia* se suprapun – prin care se înțelege, desigur, nu că „materia” și „creatorul” coincid, ci că unul joacă rolul de „creator”, iar celălalt de „materie”.

Evident că trebuie, în primul rând, să recunoaștem că există acțiuni *legitime* de schimbare a oamenilor: și anume în primul rând cele educative, care, în cele mai fericite cazuri, abia ele fac din cel cu pricina un „om adevărat”. Însă nu de această transformare este vorba aici. Dar și acest caz trebuie indicat, pentru că este greu de stabilit unde se oprește instruirea și unde începe instrucția, deci unde se face din oameni, într-un mod „inuman”, oameni condiționați. Și chiar și despre acest caz se poate spune că ar fi „inuman”

doar cu rezerve, căci, nu-i așa, după cum arată antropologia și etnologia, schimbarea artificială, mai mult sau mai puțin violentă, a oamenilor în ființe „condiționate” aparține atât esenței celor mai (așa-zis) „primitive” societăți, cât și celor mai moderne; și mai mult decât atât, abia aceasta face posibilă societatea

Oricum, condiționarea pe care o am în vedere este infinit mai radicală, căci ea nu se mulțumește să schimbe ființe vii, ci *fabrică din ființe vii alte ființe vii*. Într-un anume sens, asta e deja ceva uzual, fiindcă inseminarea artificială cu spermă (preluată din „bănci”) este efectuată nu doar în zootehnie, ci și în cazul oamenilor – lucru, în cele din urmă, chiar îndreptățit atunci când inseminarea naturală nu este posibilă din cine știe ce motive. Dar această manipulare este cu totul inofensivă în comparație cu cea care ne amenință astăzi, fiindcă, evident, „produsele” avute în vedere în inseminare nu sunt analoage Plutoniului, ci „oameni așa cum trebuie să fie”; iar artificială este doar calea, respectiv ocolul care duce la rezultatul normal. Din embrionii implantați artificial și care se dezvoltă în pântecul matern rezultă oameni normali.

Dar astăzi nu ne mai limităm la această artificialitate. Și cu asta ajung la un mod de producție care ar trebui în realitate să fie clasificat ca un *novum* în tipologia modurilor de producție umane și ca o nouă „revoluție industrială”, dacă nu am lăsa la o parte, așa cum arătam înainte, enumerarea de noi revoluții.

Vorbesc de așa-numita *cloning*, de *manipularea genetică*; adică: de posibilitatea de a produce genuri și specii noi, „nemaiauzite” și nemaivăzute, sau chiar de a produce duplicate ale unor indivizi existenți. Nu mi-e cunoscut dacă a fost realizată și clonarea de gene umane. Știind însă că imperativul zilei de azi sună: „Ce se poate face trebuie făcut”, respectiv: „Posibilul este obligatoriu”, ceea ce e până acum doar posibil este deja prezent ca o prevestire care ne taie respirația.

Până acum, ființele vii erau modificate doar în interiorul plajei de variație oricum disponibile ale speciilor. Aceasta e valabil și pentru experimentele (de exemplu cele național-socialiste) de a

schimba tipul fiziologic al omului, pe care credeau să-l îmbunătățească (programul de împerechere selectivă „Lebensborn”⁶). Sau ceea ce era schimbat nu era tipul viețuitoarei, ci metoda (ocolită) de reproducere, prin inseminarea artificială pomenită. La aceasta se adaugă faptul că transformările la care erau supuși oamenii erau cel mai adesea nu la nivel de *physis*⁷, ci de *psyche*, și că aceasta din urmă este, potrivit esenței sale, modelabilă „plastic”, deci nu doar *capabilă* să învețe, să experimenteze și să se educe, ci și *dornică*; deci nu poartă în sine doar posibilitatea pasivă a unui a-fi-transformat, ci este *în căutarea* transformării ea însăși. Spre deosebire de toate acestea, acești *cloners* de azi încearcă să schimbe *tipul fiziologic al ființei vii*. Asta înseamnă fie să plăsmuiască ființe „neprevăzute” de natură, despre care nu s-ar mai putea (sau nu se mai poate) decide dacă ele ar mai trebui subsumate speciilor cunoscute; fie să plăsmuiască ființe care transgresează unicitatea indivizilor, căci ar fi copii vii ale altor indivizi (un fel de „gemeni”, ca să nu spunem: „idemi”). *În vreme ce războiul nuclear înseamnă distrugerea ființelor vii, inclusiv a omului, „cloning”-ul înseamnă distrugerea speciei qua specie, iar în anumite circumstanțe distrugerea speciei om prin producerea de noi tipuri*. Întrebarea antropologiei filosofice despre „esența omului” (Scheeler), cu care am crescut noi, octogenarii de azi, și pe care am pus-o și eu, însă deja pentru a o respinge radical cu răspunsul: „Esența omului constă în aceea că nu are esență”⁸, această întrebare ar putea deveni complet lipsită de sens în momentul în care omul ar fi folosit ca materie primă *ad libitum*. Cât de naivi am fost însă văzând în teoria evoluționistă o poziție contrară tezei biblice „după chipul și asemănarea”! Cât de inofensiv și de uman fusese darwinismul, plasând „inumanitatea” doar în preistoria omului, în

⁶ Asociația „Lebensborn” (literal: „izvorul vieții”), creată în 1935 de Himmler, oferea tinerelor „pure rasial” posibilitatea de a concepe copii cu tați arieni în afara relațiilor maritale, aceștia fiind apoi crescuți în centrele asociației și dați spre adopție în familii germane (cel mai adesea ale membrilor SS). (N. tr.)

⁷ Excepțiile de felul doping-ului, al antrenamentului sportiv sau al operațiilor de înfrumusețare nu merită discuția.

⁸ „Pathologie de la Liberté” (1929), *Recherches Philosophiques*, Paris, 1936.

comparație cu manipularea genetică, ce poate *fabrica inumanitate*, și anume prin producerea de ființe care ar fi copii, *după chipul și asemănarea unor tipuri dezirabile din motive politice, economice sau tehnice!*

Și chiar dacă produsele care se încearcă a fi fabricate n-ar fi ființe subumane, ci „supraomenești” (adică ce-și imaginează tehnicienii că ar fi „supraomenești”, ca fiind „superman”), dacă, prin urmare, s-ar plâsmui de exemplu *creative beings* (idealul verbal în țările șablonizării), genii ale muzicii sau ale matematicii – chiar și atunci sacrilegiul adus umanității nu ar fi mai mic decât dacă s-ar realiza idealul mecanicului de întreținere pe jumătate maimuță.

Înapoi la tema noastră principală a „revoluției industriale”. Avem aici de-a face cu o astfel de revoluție industrială fiindcă manipulatorul tratează de-acum omul, pe care înaintașii săi îi cunoșteau doar în cinci roluri – de proprietar, de inventator, de muncitor, de vânzător și de consumator –, ca simplă *materie primă*, și anume fiziologică. Drept materie primă pentru producerea de produse sau mijloace de producție de tip nou.

§ 5

Canibalism postcivilizațional

Textul care, pentru cei mai buni intelectuali ai generației mele, a avut și a păstrat o autoritate mai mare decât oricare altul: cel al lui *Kant*, care spune că niciun om nu trebuie folosit niciodată „ca simplu *mijloc*”, deci ca instrument, deci ca sclav – acel text e astăzi deja obsolet.⁹ Și aceasta nu fiindcă n-ar mai exista „mijlocire” a

⁹ *Critica rațiunii practice*, Cartea I, Secțiunea a 8-a. Afirmția lui Kant cum că, așa cum se spune în locul indicat, ar putea fi folosit drept mijloc „orice se dorește și pentru orice se vrea în afară de om” (afirmație de care s-ar putea prevala exterminatorii balenelor și a focilor), n-am putut-o ratifica niciodată. Această înspăimântătoare licență în alb – care nu cunoaște niciun tabu în afară de om și presupune că toate sunt făcute pentru om, iar asta înseamnă: îi stau lui la dispoziție – n-a existat nicăieri în afara spațiului tradiției iudeo-creștine (*Facerea 1, 26-28*), nici în sistemele magice, nici în cele politeiste. Ea este „lipsa” eticii noastre „occidentale”. Doar în interiorul

omului în cel mai propriu sens al cuvântului, deci sclavie (sutele de lagăre de concentrare și de muncă, de la Santiago la Vladivostok, demonstrează contrariul), ci tocmai fiindcă – și aceasta constituie esența sau nenorocirea stadiului „revoluției industriale” despre care discutăm aici – ceea ce s-a petrecut între timp, *folosirea omului ca materie primă*, pune în umbră utilizarea interzisă de Kant a omului ca mijloc sau ca instrument, făcând-o să pară aproape umană. Ceea ce s-a întâmplat în decursul istoriei științelor mecanice ale naturii: anume că, excepțiile contrazicând principiul, și omul a trebuit înțeles ca mașină (*homme machine*), se repetă acum la un alt nivel: întrucât, în principiu, lumea trece drept materie primă, pentru ca principiul să nu sufere de o abatere, bucata de lume „om” trebuie și ea tratată ca atare. Și „tratat” nu doar în sens teoretic, ci și în sens practic (dacă nu cumva tratamentul practic îl precede pe cel teoretic). Firește că nimeni nu va contrazice faptul că acest stadiu – l-am putea numi foarte bine *canibalism postcivilizațional* – este atât de spectaculos, încât ar putea fi recunoscut ca o „revoluție industrială” sui-generis. Dacă nu o facem, este tocmai din motivul pe care l-am dat mai sus: fiindcă această revoluție se petrece în interiorul acelei a treia revoluții, care, ca „răgaz”, este ultima.

tradiției antropocentrice, în care lumea este „supusă” omului, deci îi servește ca servitor, obiect, hrană, și în care omul, deși la rândul lui creatură, trece drept stăpân absolut al întregii creații, nu doar ca o parte a naturii, doar în acest cadru au putut apărea științele naturii, și astfel tehnica, și în cele din urmă industrialismul. Faptul că omul ar fi *scop* și lumea *mijloc*, acest antropocentrism este numitorul comun (doar arareori întrerupt de intermezzo-uri panteiste) al filosofilor europene și al unor *Weltanschauung*-uri vulgare, ale căror nenumărate diferențe abia dacă contează pe lângă ceea ce le era comun. Evident că astăzi tehnica și științele naturii, care n-ar fi putut niciodată apărea fără antropocentrismul teologic, au prins cheag și la popoare precum cel japonez, la care premisele teologice nu contribuiseră cu nimic. Însă aceste premise sunt de mult uitate și în spațiul cultural iudeo-creștin. Acum însă țările tehnocrate nu sunt unite de o credință; invers, le unește ateismul (rar pomenit, însă profesat) care (în pofida unor declarații de credință ocazionale ale fizicienilor) este fundamentul științelor naturale.

§ 7

Lumea este *overmanned*

Cea de-a patra „intra-revoluție” – pe care o voi trata în cele ce urmează în detaliu – este trendul de *a face omul* – oricât de absurd ar suna – *redundant*: și anume de a înlocui munca lui prin automatismul aparatelor; de a ajunge într-o stare în care nu mai muncește nimeni, sau mai precis aproape nimeni – căci avem de-a face, evident, cu un proces asimptotic –, o stare în care *sunt necesari cât mai puțini muncitori cu puțință*. Vorbesc intenționat despre un „trend”, și nu despre o „tendință”, pentru că nu putem bănuși pe nimeni, nici chiar pe întreprinzătorul care pune fanatic în practică raționalizarea, că ar urmări scopul de a lăsa oamenii șomeri. Ceea ce urmăresc întreprinzătorii de azi, și asta nu doar în lumea capitalistă, *nu e lipsa muncii pentru muncitori, ci lipsa muncitorilor din fabricile lor*. Conform revistei *Spiegel* (17.4.1978), concernul japonez Kawasaki se laudă deja cu o *unmanned factory*. Deloc întâmplător, această expresie amintește de obiectivele militare, care sunt în toate privințele și dintotdeauna înaintea celor civile, deci și în privința raționalizării, și care (precum acelor *unmanned mine fields* din Vietnam), odată instalate, funcționează fără soldați, deci fără muncitori. – Nu contează că efectul lipsei muncitorilor este șomajul și că acest lucru nu se lasă camuflat de distincția pe care o facem.

Ar fi într-adevăr timpul pentru introducerea unui *WQ*, a se citi: *workers quotient*, care ar exprima procentajul de muncitori care e necesar pentru a asigura viața a 100 de oameni; sau să spunem: pentru ca viața să *rămână* asigurată, căci prin „viață” nu trebuie să înțelegem aici un a-supraviețui-doar-fizic pur și simplu, ci acea existență în care întregul sistem devenit natură secundă și terță a nevoilor artificiale este împlinit, și căruia îi aparține și creșterea constantă a aspirațiilor și a calității vieții, astăzi coextensive vieții. Teza noastră sună, evident: „*În țările puternic industrializate, WQ scade constant (asimptotic) spre zero*”. Fiecare întreprindere din aceste

țări (ca să nu spunem de-a dreptul: din lume) este, după termenul american, *overmanned*.¹⁰

Faza numită „raționalizare” a revoluției industriale are drept trăsătură fundamentală faptul că ne *distruge ca „homines fabros”*; că aduce după sine o stare de lucruri în care munca devine de la o zi la alta tot mai rară și mai puțin obișnuită; în care aceasta, departe de a fi considerată un blestem – în acest punct Biblia se înșeală astăzi complet –, este revendicată ca un *drept* și ca un privilegiu, fiind rezervată unei elite ce devine pe zi ce trece tot mai subțire. Ceea ce ne paște pe cei mai mulți dintre noi este, așadar, *o existență fără muncă* – prin care am în vedere o existență de iad (chiar presupunând că n-ar fi astfel cu nimic atinsă calitatea vieții noastre). Și spun „de iad” fiindcă ni se va răpi una dintre cele mai puternice și mai importante plăceri, anume *voluptas laborandi* (cel mai adesea pierdută din vedere datorită strădaniei). De fapt, se încearcă de mult înlocuirea acestei voluptăți, a cărei energie libidinală trebuie cumva potolită, cu altele, nu tocmai neplăcute.¹¹ Însă mă îndoiesc că înlocuirea acestora va reuși.

În limbaj academic: egalitatea clasică, cea în care încă mai credea generația mea acum cincizeci de ani, dintre *timp liber și libertate*, și care astăzi abia dacă mai e valabilă, va deveni complet falsă. Invers, *timpul liber*, deci cel al ne-muncii, va fi perceput ca blestem. Și în locul cunoscutului blestem (*Facerea 3, 14*), ar trebui atunci să scrie: *Și toată viața vei sta pe spate și te vei uita la TV!*

Dacă (așa cum cred) trendul raționalizării este de neoprit, atunci nu există nimic mai inactual decât tendința (deja sesizabilă ici și colo) de a opri acest trend sau chiar de a-l da înapoi: deci de a recuceri activități care pot fi realizate cu mașinile sau cu automatele, sau care chiar sunt deja efectuate de acestea – pe scurt: de a

¹⁰ Un întreprinzător american pe care l-am chestionat în legătură cu această evoluție a replicat jignit și fără să bănuiască cât de mult se asemana răspunsul său, formulat interogativ, cu cel al lui Cain: „*Why should I be responsible for the regrettable fact that there are too many workers in the world? Am I their nurse?*”

¹¹ Cu privire la înlocuirea ei cu voluptatea pornografică, cu cea a activităților *do-it-yourself* sau a sportului (produse deja la rândul lor industrial), vezi *infra*, p. 108.

reînlocui lucrurile cu oameni, de exemplu a reînlocui perforatoarele mecanice de bilete cu arhaicii taxatori. Termenul *reocupare* (ce nu desemnează același lucru ca și „reificarea”¹²) redă cu exactitate procesul.¹³ Lucrurile devin de-a dreptul kafkiene atunci când muncitorii caută să recâștige munci care constau în realizarea sau în prelucrarea de piese ale unor aparate extrem de moderne, deci realizarea de produse prin care muncitorii înșiși devin din nou înlocuibili.

În ciuda absurdității luptei pentru recâștigarea funcțiilor deja cucerite de către aparate, ar fi totuși cu totul inept să o luăm în derâdere, datorită luddismului ei, ca fiind reacționară sau chiar contrarevoluționară. Cel care face asta dovedește doar că n-a putut să depășească nici până azi superstiția (comună marxismului și capitalismului, deci foarte larg răspândită) a identității dintre progresul tehnic și cel social, respectiv politic. Iar cel care nu poate face astăzi nici măcar acest lucru dovedește doar cât de reacționar este el însuși.

Acum 150 de ani, înaintașii noștri, țăranii și meșteșugarii care fuseseră scoși de pe piață și lăsați fără muncă de dezvoltarea industriei, fuseseră primii luddiți. Ne-am străduit să ne convingem că, după îngrozitoarele mizerii ale tranziției și pierderile în ajustare, ei și urmașii lor ar fi putut cumva să se strecoare și să se integreze în industrie, că vremea afectelor luddite s-ar afla definitiv înapoia

¹² Joc de cuvinte intraductibil, bazat pe similaritatea din limba germană dintre *Selbst-verdingung* [autoangajare] și *Verdinglichung* [reificare]. (N. tr.)

¹³ Se poate presupune că astfel de taxatori retrogradați la nivelul aparatelor (sau chiar sub nivelul acestora, dat fiind că ei lucrează mai prost decât ele) se rușinează. Însă n-am întâlnit niciodată o asemenea rușine, care ar fi o varietate a „rușinii prometeice” introduse în primul volum. Probabil că ea nici nu există – fapt care ar justifica de fapt o a doua rușine, căci nu este tocmai onorabil să te resemnezi cu „angajarea lucrurilor” [*Verdingung*]. Se prea poate ca acum douăzeci și cinci de ani, când introduceam „rușinea prometeică”, să fi mers prea departe cu speculația: mai precis, să fi expus un postulat ca pe un fapt, și astfel să fi trecut granița înspre *philosophy fiction*. Poate că ar trebui să revoc această teză a rușinii. Cu toate acestea, nu revoc faptul că și dacă rușinea de acest fel nu este simțită, există ceea ce în limba engleză se numește *shame*: o dizgrație.

noastră. Era o iluzie. Criza a migrat odată cu generațiile; noi, stră-stră-nepoții, ne aflăm acum în fața aceleiași dileme ca și strămoșii noștri. După un secol și jumătate de latență, criza a redevenit virulentă. Mașina a devenit din nou concurent și dușman. Și nu doar că a apărut din nou, ea e de această dată infinit mai periculoasă ca odinioară. Iar asta nu doar fiindcă cei loviți astăzi sau mâine nu mai reprezintă o minoritate; ci, înainte de toate, fiindcă de data asta *nu va mai exista niciun refugiu*. Întrebarea încotro, spre ce locuri libere sau munci încă inexistente și necreate ar trebui să se îndrepte masele de care nu mai este nevoie rămâne deschisă. Deja astăzi vedem semnele furtunii spaimei colective, de pildă în industria tipografică; iar mâine această spaimă se va transforma, și pe bună dreptate, într-o panică în masă, având o putere nebănuită. Ridicizări de felul „luddiști” nu-și au locul în și pentru această situație. *Dacă există ceva ce merită să fie ridiculizat, este, din contră, utilizarea în bătaie de joc a termenului „luddism”*. Căci această bătaie de joc (pe care și-a permis-o de curând un cancelar, apărător al construcției de centrale nucleare) este astăzi încă mai obsolescentă decât așa-zisul luddism obsolescent.

În Molusia, a cărei istorie, după cum se știe, e plină de aluzii futurologice, au existat, într-o situație asemănătoare, respectiv cu puțin înainte de căderea imperiului, *renunțări* repetate *la odihnă*, care fuseseră numite *greve negative*: mișcări de masă spontane împotriva *libertății obligatorii*, corelate cu ocuparea fabricilor de către proletariatul cărui nu i se îngăduia să muncească. Evident că aceste încercări de a recuceri munca pierdută au adus în totală dezordine tehnica și economia țării, fiindcă munca manuală nu mai era prevăzută în spațiile automatizate, ba nici nu mai era posibilă tehnic..., la care se adăugă faptul că materiile prime care trebuiau să hrănească automatele se îngrămădeau fără rost în fața halelor. Desigur, executivul molusian recurgea în astfel de cazuri la măsuri drastice. Și multe indică faptul că ar fi folosit cu această ocazie arme de tipul bombelor cu neutroni, căci în ziare nu scria nimic despre fabrici distruse, ci, pe un ton care lăsa impresia că

acestea nu ar fi fost cu totul ne-binevenite, despre *morfi*. Și totuși, în cele din urmă, forțele de poliție n-au fost capabile să împiedice acestea încercări desperate de recucerire; iar societatea într-adevăr s-a prăbușit.

Indiferent dacă la noi se va ajunge sau nu la luddism efectiv – mâine timpul liber nu va mai însemna viața „adevărată”, ci timp gol, mocirlos, vegetare lipsită de sens, și va fi urât ca atare. Iar acestui destin nu-i vor scăpa nici pușinii privilegiați care vor mai avea totuși voie să muncească, nu-i vor scăpa nici în timpul muncii lor. Căci și lor le va fi răpită șansa de a-și satisface propria *cupiditatem atque voluptatem laborandi*, căci vor trebui să se mulțumească cu rolul de *păstori de automate*: cu activități care se vor deosebi de a nu face nimic doar prin aceea că vor fi plătite. – Acest stadiu al muncii va fi discutat în detaliu mai târziu.

Dezvoltarea de neoprit în direcția „vieții goale”, care începuse acum aproape o jumătate de secol în timpul șomajului global și care și-a găsit pseudosoluția sângeroasă în național-socialism, este una dintre caracteristicile principale ale celei de-a treia revoluții industriale pe care o discutăm în acest volum. Deoarece în epoca mediilor electronice nu mai există niciun loc în care să nu poți fi informat, respectiv dezinformați, mai corect: în care să poți scăpa obligației de a fi informat, respectiv dezinformați, deci nu mai există provincie – nu mai există nici locuri în care filosofi de cafea, psihanaliziști și doctori de suflete, sau acele *automatic consolation tapes* apelabile telefonic în sistem de autoservire, să nu-ți împuie urechile cu *pierderea sensului*. Asupra acestui eveniment care, chipurile, ar fi survenit mă voi exprima pe îndelete în eseul meu despre *lipsa de sens a conceptului de sens*. Lucru pe care îl consider cu atât mai necesar cu cât între acești predicatori ai sensului nu există niciunul care să se limiteze la a-l semnala, ci, dimpotrivă, fiecare întinde pe tarabă în același timp rețete – *cu cât mai puțină etiologie, cu atât*

mai prompt sfatul. Voi cerceta în amănunt vocabularul de care se slujesc. Va rezulta astfel că cea mai mare parte a acestuia constă din monede calpe filosofice și psihologice datând de dinainte de Primul Război Mondial. Se pare că vocabulele limbajului academic au nevoie de multe decenii pentru a coborî în filosofia și îndrumările de popularizare. Întrucât aceste cuvinte (cum ar fi „autentic”, „valori”, „creator”, „structurare”, „personalitate”, ca să nu mai aducem aminte de „lumea ideală” [*heile Welt*]) au ajuns la o răspândire în masă, deci la triumf, abia după „coborârea” lor, nu se poate vorbi de „mărfuri fără trecere”. Cei de-a dreptul „avangardiști” folosesc „deja” (de fapt cu o întârziere de cincizeci de ani) bucăți din „jargonul autenticității” al lui Heidegger. Aceleași troncăneli de consolare și îndrumare ne parvin neîncetat prin radio. În plus, întrucât ele tratează așa-zisa „pierdere a sensului” ca pe o „boală”, ale cărei rădăcini nu vor și nici nu pot să le dezgroape, ele sunt pură șarlatanie, de care mă distanțez aici în modul cel mai hotărât. Această carte va conține, în consecință, la fel de puțin „autentic”, sau „pozitiv”, sau „sens”, și la fel de puține „valori” ca și cărțile mele anterioare. Situația noastră de azi este prea serioasă pentru astfel de cuvântări fade și rețete împotriva așa-zisei „pierderi a sensului”. Cel care încearcă să se ridice la nivelul seriozității acestei situații prin propria sa seriozitate trebuie să se lipsească de astfel de peltele.

Dar înainte de a articula în eseul meu despre conceptul de sens această reținere, voi prezenta în detaliu, în primele două eseuri cuprinzătoare, pierderile categoriale pe care le-am suferit și le suferim în calitate de creaturi ale tehnocrației. Desigur, *mă îndoiesc* de faptul că *ne* (și aici nu mă refer la mine personal) *va mai rămâne destul timp după expunerea transformării pentru a revoluționa această revoluție*, adică pentru a o dirija în așa fel încât să ne sustragem acestei inerente căderi – căci despre asta e vorba, iar nu despre tratarea sau îndrumarea sau rătăcirea pacienților privați însetați de „sens”.

§ 8

Metafizica revoluției industriale

Am vorbit la început despre ideea fixă a celei de-a treia revoluții industriale: anume calitatea de obligație pe care a luat-o fezabilul; de faptul că decizia („morală”) dacă un produs va fi realizat sau nu, sau dacă va fi declanșat un efect sau nu, depinde exclusiv de faptul dacă realizarea sau declanșarea sunt sau nu *posibile*; că ne-realizarea a ceva realizabil ar fi considerat un scandal și că, după acest criteriu, calitatea („morală”) a efectelor produse (fie vorba chiar și de distrugerea de mai multe ori a umanității) chiar nu contează – pe scurt: că niciun preț n-ar fi prea mare.

Însă această idee fixă a celei de-a treia revoluții industriale se exprimă și altfel: este considerată ca fiind scandaloasă nu doar ne-exploatarea unei *posibile* materii prime, ci chiar și omisiunea de a recunoaște în ceva disponibil o materie primă și a o trata ca atare. *Lumea este considerată o mină exploatabilă*. Nu doar că suntem obligați să exploatăm orice-i exploatabil, ci suntem obligați și să descoperim exploatabilitatea care s-ar afla, chipurile, în fiecare lucru (chiar și în om). Sarcina științei actuale nu mai constă, așadar, în a descoperi *esența* secretă, deci ascunsă, ori *legitatea* ascunsă a lumii sau a lucrurilor, ci în a *descoperi utilizabilitatea lor secretă*. Premisa metafizică (îndeobște ea însăși ascunsă) a cercetării actuale este, prin urmare, că *nu există nimic care să nu fie exploatabil*. „La ce servește Luna?” (zicală molusiană) *Că* trebuie să servească la ceva, de asta nu ne îndoim nicio clipă.

Întrebarea despre ce poate fi privit ca „lume” – în acest sens probabil că își are îndreptățirea termenul dubios de *Weltanschauung* – a primit răspunsuri foarte diferite în cursul istoriei, de pildă „cosmos”, sau „creație”, sau „obiect al cunoașterii”, sau „chintesență a proceselor fizice”. Dacă s-ar pune astăzi această întrebare, răspunsul n-ar putea fi altul decât: *materie primă*. Așadar, lumea nu este înțeleasă ca un „în sine”, ci ca un *pentru noi*, iar asta, evident, nu în sensul „idealismului”, în măsura în care acesta, în termeni

generali, definește lumea ca fiind corelatul conștiinței, ci în sensul unui, dacă se poate spune așa, *idealism pragmatic*, în care *ființarea este corelativă utilizării*. Sigur că această poantă idealistă e acoperită de faptul că, așa cum am văzut, nu utilizăm nemijlocit obiectele lumii „pentru noi”, ci „pentru ceva” (ce utilizăm). Fapt pentru care căutăm produse, deși n-avem nevoie direct de ele, ba nu, deși nu ne sunt cunoscute încă utilizabilitatea lor și nevoia noastră de ele, ci, din contră, trebuie mai întâi să le descoperim și să le producem. „Lumea” nu este deci conceptul general a ceva *din care* se poate face ceva, ci conceptul general *din care suntem obligați să facem ceva* – prin care se presupune tacit că, întrucât nu poate fi nimic din ceea ce n-are voie să fie, nu există, în cele din urmă, nimic din ce să nu se poată face ceva. Invers, este valabil că celor din care nu se poate face nimic trebuie să li se nege existența, că cele ce ne stau în cale pot fi distruse. Analog „vieții nedemne să trăiască” a național-socialismului există *ființare nedemnă de existență*. Pe scurt: *a fi materie primă este „criterium existendi”, Ființa este a-fi-materie-primă* – aceasta este teza metafizică fundamentală a industrialismului, despre care voi discuta în eseurile ce urmează.